אור שמח

הלכות תפלה פרק ג

מאת הגה"ק רבי מאיר שמחה הכהן זצוק"ל מדווינסק

בעל מחבר ספר "משך חכמה" על התורה

עם ביאור אור הבינה - מאת יצחק בירך דסקל

גליון מס' י - תשפ"ז טל: 052-7611435 מייל: y.b.daskal@gmail.com **כל הזכויות שמורות ©**

פרק ג

הלכה ז

ויש[1] לו להתפלל כו', וכן יתפלל ערבית של מוצאי שבת בשבת.

מתי מתפלל של מוצ"ש בשבת

רב האי גאון כתב דוקא במקום אונס ולצורך מצוה, ויעוין טור או"ח סימן רצ"ג[2], ונראה דלזה כיון עולא[3] (ברכות כז, ב) דאמר לא בצד עמוד הוי אלא בצד תמרה כו', אלא ר"א בר' יוסי כו', אלא של מוצאי שבת בשבת, פירושו[4] שהיה בשדה, ותמרה גבוה הרבה (פאה פרק ד' מ"א) ורואהו מרחוק ואמר שביתתו בעקרו (עירובין פ"ד מט, ב) ושבת שם, והתפלל של מוצאי שבת בשבת, ולכשחשכה הלך לדרכו, דהי' מהלך לצרכי ציבור, וזה ר"א בר' יוסי שהלך לרומי לבקש להתבטל הגזירה שגזרו על ישראל, (מעילה י"ז ע"ב) כן נראה, ותו קמ"ל דלא גזר שמא אתי להשתמש במחובר או לתלוש, יעו' שבת פרק כירה (מה, א) אין מניחין נר על גבי דקל ביום טוב. ודוק.

סיכום: אף על פי שהרמב"ם סתם שיכול להתפלל של מוצ"ש בשבת, מכל מקום כתב רב האי שאין לעשות כן אלא בשעת הדחק לצורך מצוה. ועל פי זה מתיישב היטב מה שיש לדקדק בגמ' ברכות, כמבואר בפנים.

הלכה ט

כיצד[5] טעה ולא התפלל שחרית כו', טעה ולא התפלל מנחה עד ששקעה החמה יתפלל ערבית שתים כו'.

מדוע כתב הרמב"ם עד ששקעה חמה

בגמרא[6] (ברכות כו, א) טעה ולא התפלל מנחה מתפלל ערבית שתים ואין בזה משום עבר יומו בטל קרבנו, ומשום הכי מסיים ואין בזה בשבת. אבל לפי רב האי, התיישב היטב, דאיתא במעילה (יז, ב) דרבי אלעזר בר רבי יוסי הלך לרומי לבטל גזירה על ישראל, והיה אנוס להגיע מהר, לכן התפלל של מוצ"ש בשבת רק בגלל שהיה אנוס. ובזה מיושב מדוע אמר תמרה, דאיתא בפאה (ד, א) דעץ תמר גבוה מאד, לכן היה יכול לקנות שביתה תחתיו מרחוק ולומר בערב שבת שביתתי תחת התמרה, והתפלל של מוצ"ש כדי ללכת מיד במוצ"ש לדרכו. ועוד יתכן שבא ללמד שלא גזר שמא יבוא להשתמש במחובר או לתלוש.

הלכה ט

[1] ז"ל הרמב"ם (תפילה ונשיאת כפים ג, ז) "המתפלל תפלה קודם זמנה לא יצא ידי חובתו וחוזר ומתפלל אותה בזמנה, ואם התפלל תפלת שחרית בשעת הדחק אחר שעלה עמוד השחר יצא, ויש לו להתפלל תפלת ערבית של לילי שבת בערב שבת קודם שתשקע החמה, וכן יתפלל ערבית של מוצאי שבת בשבת לפי שתפלת ערבית רשות אין מדקדקין בזמנה, ובלבד שיקרא ק"ש בזמנה אחר צאת הכוכבים" עכ"ל הרמב"ם.

[2] ז"ל הטור (אורח חיים הלכות שבת סימן רצג) "גרסינן בפ' תפלת השחר, אמר שמואל, מתפלל אדם של מוצ"ש בשבת ואומר הבדלה על הכוס. רב צלי של מ"ש בשבת, וכן ר' יאשיה, והיו מבדילין על הכוס. ופי' רב האי, כגון שהיה להם שום אונס, שלא היה להם יין להבדיל, או שהיו צריכין להחשיך על התחום לצורך מצוה, כגון על עסקי מת או כלה, כי דבר פשוט הוא שלא היו ממהרין להתפלל של מוצ"ש בשבת אם לא בשביל אונס" עכ"ל הטור.

[3] ז"ל הגמ' בברכות (כז, ב) "מר רבי זירא אמר רבי אסי אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא אמר רב: בצד עמוד זה התפלל רבי ישמעאל ברבי יוסי של שבת בערב שבת. כי אתא עולא, אמר: בצד תמרה הוה ולא בצד עמוד הוה, ולא רבי ישמעאל ברבי יוסי הוה אלא רבי אלעזר ברבי יוסי הוה, ולא של שבת בערב שבת הוה אלא של מוצאי שבת בשבת הוה" ע"כ.

[4] תוכן דבריו: על פי דברי רב האי גאון יש ליישב מה שיש לדקדק בדברי הגמרא בברכות, מאי נפקא מינא אם התפלל בצד עמוד או בצד תמרה, ומאי נפקא מינא מי התפלל, די לומר לא של שבת בערב שבת אלא של מוצ"ש

[5] ז"ל הרמב"ם (תפילה ונשיאת כפים ג, ז – ח) "כל מי שעבר עליו זמן תפלה ולא התפלל במזיד אין לו תקנה ואינו משלם, בשוגג או שהיה אנוס או טרוד משלם אותה תפלה בזמן תפלה הסמוכה לה, ומקדים תפלה שבזמנה ואחריה מתפלל את התשלומין: כיצד טעה ולא התפלל שחרית ועבר חצי היום יתפלל מנחה שתים, ראשונה תפלת מנחה והשנייה תשלומי שחרית, טעה ולא התפלל מנחה עד ששקעה החמה יתפלל ערבית שתים, ראשונה ערבית ושנייה תשלומי מנחה, טעה ולא התפלל ערבית עד שעלה עמוד השחר מתפלל שחרית שתים, ראשונה שחרית והשניה תשלומי ערבית" עכ"ל.

[6] ז"ל הגמ' בברכות כו, א "אמר רבי יוחנן: טעה ולא התפלל ערבית - מתפלל בשחרית שתים, שחרית - מתפלל במנחה שתים! כו'. איבעיא להו: טעה ולא התפלל מנחה, מהו שיתפלל ערבית שתים? אם תמצא לומר טעה

אור שמח

הלכות תפלה פרק ג

כו', דבלא זה הו"א דאיהו סובר דזמן מנחה עד פלג המנחה, ואחרי פלג המנחה הוי זמן מעריב, לכן מתפלל שתים מנחה ומעריב, אבל הכל באותו יום, לכן קמ"ל דאף ביום של אחריו מצי להתפלל, וכן כתב רבינו ולא התפלל מנחה עד ששקעה החמה. ונראה דזה רק אי נימא תפלות אבות תקנום (שם ע"ב) ואם כן צריך להתפלל למחר משום תפלות אבות, אבל אי נימא דתפלות כנגד תמידים תקנום, אם כן עבר יומו בטל קרבנו (תמורה יד, א) [7]. ובאמת קיי"ל כתרווייהו, וכמו דאמרו (ברכות כו, ב) תניא כוותיה דריב"ח תניא כוותיה דריב"ל, והיינו דזמני תפלות תקנום כנגד קרבנות, וכפי זמן הקרבנות, ובכ"ז אבות תקנום, וכן כתב רבינו כאן דכנגד תמידים תקנום, ובהלכות מלכים (ט, א) כתב דאבות תקנום.

סיכום: הרמב"ם דקדק לכתוב עד ששקעה החמה, ולא כתב סתם יתפלל ערבית שתים, ללמד שאפילו לאחר שקיעת החמה שהוא יום אחר, ולענין קרבן בטל קרבנו, יכול להשלים התפלה, דתפלות אבות תיקנום, ומ"מ גם תיקנום כנגד קרבנות.

ביאור סוגיא דהיו לפניו מוסף ומנחה

ואם כן [8] א"ש מה דאמר בדף כ"ח ע"א אמר ר' יוחנן הלכה מתפלל אדם של מנחה ואחר כך מוספין משום דתדירא, אף על גב דמנחה יש

ולא התפלל ערבית מתפלל שחרית שתים - משום דחד יומא הוא, דכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום אחד, אבל הכא - תפלה במקום קרבן היא, וכיון דעבר יומו בטל קרבנו; או דילמא, כיון דצלותא רחמי היא - כל אימת דבעי מצלי ואזיל? - תא שמע: דאמר רב הונא בר יהודה אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן: טעה ולא התפלל מנחה - מתפלל ערבית שתים, ואין בזה משום דעבר יומו בטל קרבנו" ע"כ.

[7] פירוש: אבל אם לא הקריב תמיד של שחר יכול להקריב כל היום כדתנן במנחות (מט, א), וכן פסק רמב"ם תמידין ומוספין א, יב. אבל ליום אחר לא מקריב כדאיתא בתמורה יד, א.

[8] כדי להבין תוכן דבריו יש להקדים את הסוגיא. איתא במשנה (ברכות כו, א) ושל מוספין כל היום, (רבי יהודה אומר: עד שבע שעות)" ע"כ וכן להלן בברייתא (כז, א) "ושל מוספין כל היום, רבי יהודה אומר: עד שבע שעות". וגרסינן להלן (ברכות כח, א) "תנו רבנן: היו לפניו שתי תפלות, אחת של מנחה ואחת של מוסף - מתפלל של מנחה ואחר כך מתפלל של מוסף, שזו תדירה וזו אינה תדירה. רבי יהודה אומר: מתפלל של מוסף ואחר כך מתפלל של מנחה, שזו מצוה עוברת וזו מצוה שאינה עוברת. אמר רבי יוחנן, הלכה: מתפלל של מנחה ואחר כך מתפלל של מוסף. רבי זירא כי הוה חליש מגירסיה, הוה אזיל ויתיב אפתחא דבי רבי נתן בר טובי, אמר: כי חלפי רבנן אז איקום מקמייהו ואקבל אגרא. נפק אתא רבי נתן בר טובי, אמר ליה: מאן אמר הלכה בי מדרשא, אמר ליה: הכי אמר רבי יוחנן: אין הלכה כרבי יהודה דאמר: מתפלל אדם של מוסף ואחר כך מתפלל של מנחה. אמר ליה: רבי יוחנן אמרה, אמר ליה: אין. תנא מיניה ארבעין זמנין. אמר ליה: חדא היא לך, או חדת היא לך, אמר ליה: חדת היא לי, משום דמספקא לי ברבי יהושע בן לוי." ע"כ.

ופירש רש"י וז"ל "מתפלל של מנחה - מאחר שהגיע זמנה, כדי להקדימה בתחלת זמנה, שלא יקרא פושע גם עליה: ואחר כך של מוספין - הואיל ואיחר, זמנה אינו עובר, דהא אמרי רבנן ושל מוספים כל היום: שזו מצוה עוברת - רבי יהודה לטעמיה, דאמר עד שבע שעות ותו לא: כי חלפי רבנן - תלמידים היוצאים מבית רבי נתן: מאן אמר הלכה בי מדרשא - מי מבני הישיבה אמר בבית המדרש שהלכה כרבי יהודה: חדא היא לך או חדת היא לך - אחת היא לך - שלא למדת דבר משמו של רבי יוחנן אלא זו בלבד, לכך חביבה היא לך; או חדשה היא לך, שהיית סבור שאחד מן האחרים אמרה. הכי גרסינן: אמר ליה חדת היא לי דמספקא לי ברבי יהושע בן לוי - סבור הייתי שרבי יהושע בן לוי אמרה" עכ"ל.

ויש לדקדק טובא בסוגיא זו: הנה נתבאר שדין מנחה ומוסף, מה קודם, תלוי האם זמן מוסף כל היום או רק עד שעה שביעית. ולפי זה יש לדקדק: א. מאי קמ"ל רבי יוחנן, הכל יודעים דהלכה כחכמים שזמן מוסף כל היום, וממילא מתפלל מנחה ואחרי כן מוסף. ומדוע שמח כל כך רבי זירא על הלכה זו, הרי היא הלכה פשוטה דהלכה כחכמים שמוסף כל היום. ב. מאי נפקא מינא מי אמרה, רבי יוחנן או ריב"ל, ועד כדי כך שמח שזה ר' יוחנן ששנה ארבעים פעמים.

ולאור המבואר דתשלומים למנחה תלוי אם תפלה כנגד תמידין או אבות תיקנום, אתי שפיר, דאם תפלה אבות תקנום יש למנחה תשלומים. נמצא שאם יש לפניו מנחה ומוסף, אפילו אם מוסף כל היום, יש להקדים של מוסף, כיון שאם יאחר מנחה יש לה תשלומים, ואם יאחר מוסף אין לה תשלומים. ובא רבי יוחנן לחדש, שאע"פ שלמנחה יש תשלומים, יקדים מנחה, כי היא תדירה, אפילו שלמוסף אין תשלומים, טעם תדיר חשוב יותר, וזה חידוש גדול מאד. ומטעם זה כל כך שמח ר' זירא, שהיא הלכה חשובה מאד, ומיושבת קושיא א'.

ועל פי זה יתבאר עומק כוונת רבי זירא, דהנה איתא בברייתא (שם, כו, ב) דריב"ל סובר שתפלה כנגד תמידין, ולפי זה אין תשלומים למנחה כמו מוספים. וסבר רבי זירא דריב"ל לשיטתו, שאין למנחה תשלומים, לכן פוסק כחכמים שיש להקדים מנחה למוסף. אבל לפי רבי יוחנן, דפוסק שיש למנחה תשלומים, כדאיתא בברייתא (ברכות כו, א) "אמר רבי יוחנן: טעה ולא התפלל מנחה - מתפלל ערבית שתים, ואין בזה משום דעבר יומו בטל קרבנו", וקמ"ל שאפילו אם עבר היום יש למנחה תשלומים, דתפלות גם

אור שמח

הלכות תפלה פרק ג

לה תשלומין ושל מוספין אין לה תשלומין, בכ״ז שכר מצוה בזמנה לית ליה (ברכות כו, א) כו׳, תנא מיניה מ׳ זימני כו׳ חדת היא לי, משום דמספקא לי בר׳ יהושע בן לוי, דאיהו סבר דתפילות כנגד תמידין תקנום (ברכות כו, ב), ואין לה לשל מנחה תשלומין, משום דעבר יומו בטל קרבנו, ודו״ק, והוי סתם דמשנה ומחלוקת בברייתא[9], ור׳ יוחנן לבדו סובר דהלכה כסתם, יעוין חדושי רשב״א ב״ק דף ק״ב, ודו״ק.

סיכום: היו לפניו מנחה ומוסף, לחכמים מקדים מנחה, דהיא תדירה. ורבי יוחנן אמרה, אף על פי שהוא פוסק דמנחה יש לה תשלומים ביום אחר, ואם כן היה מקום לומר שיש להקדים מוסף, דאין לו תשלומים, מכל מקום הטעם של תדיר גדול יותר. ור׳ זירא סבר שריב״ל אמרה, דסובר שאין למנחה תשלומים, אבל לדידן יש להקדים מוסף. וכיון ששמע שר׳ יוחנן אמרה, חזר על זה ארבעים פעמים.

הלכה יא

ויש[10] מי שמורה שאין עושין בצבור כן, כדי שלא יטעו.

כנגד אבות תקינום, יש להקדים מוסף למנחה. לכן, כאשר שמע רבי זירא שרבי יוחנן אמרה, שמח ביותר, שדבר חדש הוא לו, כי טעה שהלכה זו אמרה רבי יהושע בן לוי לשיטתו, ולדידן אין הלכה כן, אלא יש להקדים מוסף למנחה.

[9] לא זכיתי להבין כוונת רבינו. אם כוונתו שסתם משנה דתפלת מוסף כל היום ולא גרסינן במשנה רבי יהודה כו׳, עיין תוס׳ כז, א. מה זה שייך לכאן. ולא מצאתי משנה בענין מנחה ומוסף מה להקדים. וצ״ע.

הלכה יא

[10] ז״ל הרמב״ם (תפילה ונשיאת כפים ג, יא) ״היו לפניו שתי תפלות של מנחה ושל מוספין מתפלל של מנחה ואחר כך מתפלל של מוספין, ויש מי שמורה שאין עושין בציבור כן כדי שלא יטעו״ עכ״ל.

[11] תוכן דבריו: תנן בברכות (לד, א) ״העובר לפני התיבה וטעה - יעבור אחר תחתיו כו׳. מהיכן הוא מתחיל מתחלת הברכה שטעה זה״. ע״כ ופירש רש״י מתחלת הברכה שטעה זה - אם דלג אחת מן הברכות ואמר אחרת, ואינו יודע לשוב ולאחוז סדרו - יתחיל העובר תחתיו אותה ברכה שדלג זה, ואומר משם ולהלן.״ עכ״ל.

ובגמ׳ (שם) גרסינן ״אמר רב הונא: טעה בשלש ראשונות - חוזר לראש, באמצעיות - חוזר לאתה חונן, באחרונות - חוזר לעבודה; ורב אסי אמר: אמצעיות אין להן סדר. מתיב רב ששת: מהיכן הוא חוזר - מתחלת הברכה שטעה זה, תיובתא דרב הונא! - אמר לך רב הונא: אמצעיות - כולהו חדא ברכתא נינהו״ ע״כ. ופירש רש״י וז״ל ״מתחלת הברכה שטעה זה - וממילא משתמע דגומר ממנה והלאה, אלמא על סדרה צריך לחזור ולאומרה: חדא ברכתא נינהו - ודקתני מתניתין מתחלת הברכה שטעה זה - היינו אתה חונן״ עכ״ל.

ודברי הש״ס תמוהים מאד, ועמדו בזה כל המפרשים, דמתני׳ קשיא בין לרב הונא ובין לרב אסי, דתנן חוזר לתחלת הברכה שטעה. ולרב אסי, אומר במקום שטעה את הברכה ששכח וממשיך, ומדוע מקשה דוקא לרב הונא. וביותר תמוה, דגם למסקנה נשאר קשיא לרב אסי, דבשלמא לרב הונא אפשר לתרץ דתחלת ברכה היינו אתה חונן, אבל לרב אסי, דאומרה במקומה וממשיך, כגון אם שכח רפאנו ונזכר לאחר ברך עלינו, אומרה שם וממשיך, נמצא שלא התפלל כסדר הברכות, ובמתני׳ תנן דמתחיל מתחלת הברכה.

ולאור דברי הרמב״ם, דבציבור יש חשש שיטעו שכך הוא הסדר, התיישב הכל היטב, דדברי רב אסי שאין להם סדר ואומר במקום שטעה, הוא ביחיד שיודע שטעה. אבל שליח ציבור שטעה, בודאי לא משנה את הסדר, שלא יטעו שכך הוא הסדר. לפיכך, ממתני׳ לא קשיא על רב אסי, דרב אסי לא איירי בשליח ציבור אלא ביחיד. אבל רב הונא, דאומר שחוזר לאתה חונן, ביחיד, זה גם בציבור יכול לחזור לאתה חונן, דהרי חוזר וממשיך מאתה חונן כסדר, ולא יטעו בכלום. ומדוע תנן במשנה שמתחיל מאותה ברכה שטעה, כגון מתחלת רפאנו, ולא חוזר לאתה חונן. ועל זה מתרץ דתחלת ברכה היינו אתה חונן. אבל לרב אסי לא קשיא מידי.

ביאור הסוגיא בברכות

בזה[11] אתי שפיר השמועה בפרק אין עומדין (ברכות לד, א) בפלוגתא דרב הונא ורב אסי בטעה באמצעית, דרב אסי אמר אמצעיות אין להם סדר, והפירוש הפשוט כרש״י (ד״ה אין) ואם דלג ברכה אחת ואח״כ נזכר בה אומרה אף שלא במקומה, וא״כ פליגא על משנתנו (שם) דאמר מתחיל מתחלת הברכה שטעה זה, והגמ׳ מקשה לרב הונא ולא לרב אסי. (ומה) [ומ״ה] אתי שפיר, דלשנות הסדר של הברכות, כמו אם דלג רפאנו ויאמרנה אחר ברכת השנים, אם בשליח צבור שמתפלל לפני הצבור, כמו דמיירי משנתנו בעובר לפני התיבה, יטעו ויאמרו דהסדר הוא כך, לכן מתחיל מתחילת ברכה שטעה, אבל ביחיד המתפלל אומרה בדילוג אם טעה, ולא חייש לשמא יטעה בזה, שהוא עצמו יודע שבשגגה דלגו, לכן לא קשה, אבל לרב הונא מקשה, דלחזור לאתה חונן לא שייך למיפלג בין צבור ליחיד, וברור.

סיכום: לפי הרמב״ם יתבאר הסוגיא בברכות, דבמשנה תנן שש״ץ שטעה, יחזור אחר לתחלת הברכה שטעה. ובגמ׳ אמר רב אסי דיחיד שטועה, אומר את הברכה במקומה. והש״ס לא

אור שמח

הלכות תפלה פרק ג

מקשה על רב אסי, דמודה רב אסי בש"ץ שיש לחשוש שיטעו שזה סדר הברכות, ולכן חוזר לתחלת הברכה וממשיך כסדר.

לא קראו שני בשבת

ומזה השבתי בתשובה דלא כהעטרת זקנים (או"ח סימן קל"ה), בנאנסו ולא קראו בשני בשבת בס"ת שלא יקראו למחר בשלישי, משום דבצבור לא משנינן הסדר, ואף על גב דיהיו שלשה ימים בלא תורה, על כיו"ב אמרו בירושלמי פ"ק דמועד קטן (ה"ב) גבי ציון, מוטב שתתקלקל לשעה ולא תתקלקל לעולם, והארכתי בזה, ואכ"מ.

סיכום: ציבור שלא קראו בשני בשבת, לא יקראו בשלישי, שלא יטעו שיש לקרוא בשלישי, שמוטב שתתקלקל לשעה ולא תתקלקל לעולם.